

ղի . ոչ պարտե՞զ կայ քաղաքին մէջ ,
և ոչ պտղատու ծառ մը . միայն քաղ-
քէն դուրս քանի մը արմաւենիներ
կը տեսնուին տեղ տեղ . ուստի հոս
ալ Մարաբիայի ուրիշ ծովեզերքնե-
րուն պէս՝ խիստ քիչ փայտ կը գըտ-
նուի : Սոքային բոլոր ապրուստն ու
բերքերը Լամէնի ներսի կողմերէն կու-
գայ :

Բնակիչներուն թիւը հինգ հազա-
րի կը հասնի , ու գրեթէ ամէնքն ալ
Մարաբացի են . քաղաքէն դուրս հա-
րիւրի չափ հրեայ ալ կայ , որ հրա-
ման չունին ներսը բնակելու . ասոնք
շատ աղքատ ու խեղճ վիճակի մէջ
են . Լամէնի խաղողներէն տեսակ մը
գինի ու օղի կը շինեն ու կը ծախեն :

Հոս դրուած պատկերին մէջ Սո-
քային տեսքը ցամաքէն առնուածն է :

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Պաղղիացոց մարենափրոմէանը վրայ ընդ-
հանուր տեղեկութիւն :

ՊԱՂՂԻԱՑԻՈՑ լեզուն լատին լե-
զուէն ու հին Եգիպտաց լեզուէն առաջ
եկած է , քիչ մըն ալ հին Վերմանա-
ցոց լեզուէն խառնուրդ ունի : Եւ
լեզուն ի դարուն ատենները քիչ մը
ձեւի եկաւ . իսկ դարուն սկիզբները
սկսաւ գրուիլ , բայց աւելի գեղջկա-
կան լեզու մըն էր՝ լատինէն աւրուած ,
որ հռոմէական լեզու կ'ըսուէր : Եւ
նոր լեզուին ծաղկելուն մեծ պատճառ
եղաւ ասպետութիւնը . վասն զի լա-
տիններէն չհասկընալով՝ ժողովուրդը
պատերազմական քաջութիւններն ու
զանազան խաղերը երգելու համար
հռոմայեցւոց լեզուն կը բանեցընէին .
անոր համար իրենց մէջ հռոմէի կ'ըսուի
վիպասանութիւնը , որ հռոմէ (հռո-
մայեցի) բառէն ելած է : Եւ ընդ բերան
կանոն մը չունէր աս լեզուն . եզակա-
նը յոգնականէն չէր որոշուեր , ուղ-
ղագրութիւնն ալ մէկ հաստատուն

կանոն մը չունէր : Շամփանեայի
Թիպոյ կոմսը , որ ժամանակակից էր
սրբոյն Լուդովիկոսի , ի դարուն
մէջ մեծ անուն հանեց իր գաղղիա-
րէն երգերովը : Եւ միջոցին ուրիշ
շատ բանաստեղծներ ալ ելան , ու Խա-
չակիրներուն քաջութիւններովը ի-
րենց եռանդը շատ վառուեցաւ : Եւ
կէ ետքը շինեց Սորիս իր վիպասանու-
թիւնը Սորիս վրայ . և ասիկայ հին
ատենի բանաստեղծութիւններուն մէջ
ամենէն աւելի անուն ունեցաւ . բայց
ասոր անուանի ըլլալն ալ կը ցուցնէ
թէ ան ատենի լեզուն ու բանաստեղ-
ծութիւնը որչափ խեղճ բան է եղեր :

Տասնըհինգերորդ դարուն վերջե-
րը Մարիտտեի փիլիսոփայութեան
շատ բառերը մտան լեզուին մէջ , ու
յունարէնէ և իտալերէնէ բառեր
առնելով՝ քանի գնաց հարստացաւ
գաղղիարէնը . բայց դեռ կարգաւո-
րեալ ու հաստատուն լեզու մը չէր
ձեւացած , գիտութիւնները անով բա-
ցատրելու ալ փորձ մը չէր եղած :
Պաղղիացւոց կարդացողներուն նշա-
նը աս էր որ յունարէն ու լատիններէն
գիտնան . և աս կողմանէ իսկ դարուն
սկիզբները երեւելի եղաւ Վուլիէլմոս
Պուտէոս , որուն համար Լորասմոս
ըսաւ թէ հրէշ Պաղղիոյ սեսլելու է :
Եւ ան ատենները անուանի եղաւ հռո-
բերտոս Ստեփանոս , որ տպագրու-
թեան արհեստը կատարելագործեց ,
ու շատ հմտութիւն ունէր հին լեզու-
ներու . իրեն Վանդարան լատին լեզուի
ըսուած գիրքը շատ հաւանաւոր է ,
այնպէս որ ինչուան հիմա ալ թէ վար-
պետներու և թէ աշակերտներու շատ
օգտակար կրնայ ըլլալ աս գրուածքը՝
լատին լեզուն աղէկ հասկընալու հա-
մար :

Պաղղիոյ թագաւորը Սրանչիսկոս
Ա , որ Սորոգիչ դպրութեց ըսուեցաւ ,
գրեթէ առջինը եղաւ որ գաղղիարէն
գրականութիւնը մտցուց : Եւ քը վեր-
ցուց լատին լեզուով ատենաբանելու՝
դատաստան ընելու ու դաշինք դնե-
լու սովորութիւնը . ասով կ'իմացուի

Թէ գաղղիարէնը որչափ անկատար ու անարգ կը սեպուի եղեր որ կարծես Թէ կ'ամբնան եղեր հասարակաց բաներու մէջ գործածելու : Եւ Թագաւորին հրովարտակովը կերպով մը մեծցաւ լեզուին պատիւը և սկսան ծաղկեցընել : Ֆրանչիսկոս Թագաւորական Սթեֆանը կանգնեց , ու ամէն կողմէն կանչեց երեւելի ուսուցիչներ , իր պալատը լեցուց գիտուն մարդիկներով , ու կը քաջալերէր զիրենք Թէ խօսքով և Թէ վարձատրութեամբ : Սարգիկ խրկեց Խտալիա , Յունաստան և Իսիա՝ որ ազնիւ ձեռագիրները գնեն կամ օրինակեն : Հաստատեց Ֆոնթենըպլոյի անուանի գրատունը . այսպէսով գաղղիարէն գրագիտութեան հիմունքը դրաւ , որ բարեբեր երկրի մը վրայ ձգուած հունտի պէս շուտ մը առաջ եկաւ , ու ժողովուրդը սկիզբները իր պտուղը երեցուց : Սարոյ և Լիոյ , Սոնթայն և Սոնսար , առջի ծաղկուններն եղան որ Թէպէտ և իրենց ոճը բնական ու պարզ էր , սակայն կոշտ ըլլալուն համար՝ տեղ տեղ մոլթ կ'իյնար : Սոնսար մասնաւոր կերպով աւրեց լեզուն՝ գաղղիարէն բանաստեղծութեան մէջ մտցընելով : Յունաց լեզուին բարդութիւնները , որ բժշկական ու փիլիսոփայական գրութեան մէջ միայն կը գործածուէին : Սալերայ Սոնսարին ըրած փնասին քիչ մը դարման ըրաւ , ու ջանաց գաղղիարէնը կոկելու : Լէն լեզու իրեն յատուկ ոճը ունի . գաղղիարէնին ոճն ալ կարգն ու յստակութիւնն է : Բացատրութեան բնական կարգը այնպիսի քաղցրութիւն ու դիւրութիւն մը կը ձգէ աս լեզուին մէջ՝ որ անով ամէն ազգաց հաճոյ է . բայց աս չափէ դուրս պարզութիւնն ու բնական ընթացքը բանաստեղծական տաքութիւնը շատ կը պաղեցընէ . ուստի կրնայ ըսուիլ Թէ Գաղղիացիք բանաստեղծական լեզու չունին , և աւելի տողերուն յանգէն քան Թէ բառերուն ընտրութեանէն՝ կ'որոշուի ոտանաւորը արձակէն . անոր համար ալ աւելի Թատրոնական

խօսակցութեան յարմար է քան Թէ քնարերգական բանաստեղծութեան :

Եւ Թանկտասներորդ դարուն կէսին ատենները Ռիշլիէօ կարդինալը գաղղիական գրագիտութիւնը շատ ծաղկեցուց , ու գաղղիական լեզուին համար Նեմարսը կանգնեց : Իսբանս շատ մեծ պատճառ եղաւ Գաղղիացուց ախորժակին կրթութիւնն ու լեզուին ծաղկելուն . վասն զի անով լեզուն աւելի ձեւաւորուեցաւ , աւելի ազնուական կերպ մը առաւ , ու աւելի դաշնակաւոր տաղաչափութիւն մը ունեցաւ : Սկսան երեւնալ այնպիսի երեւելի մարդիկ որ մեծին Սուրբիկոսի դարուն մէջ ըլլալու մարդիկներուն ճամբայ բացին . որով գաղղիական գրագիտութիւնը , որ շատ ետ մնացեր էր , կ'իմացուէր Թէ քիչ ատենէն պիտի անցնի շատ բանի մէջ իրմէ առաջ ծաղկած ազգերը :

Եւ Թանկտասներորդ դարուն վերջերը սկսաւ Գաղղիացուց գրականութեանը ան պայծառ ժամանակը , որ ամէն տեսակ փառքով ալ զարդարուեցաւ : Սուրբիկոս ժողովուրդն ան դարուն մէջ կարծես Թէ հսկայ մըն էր , ու իրեն չորս կողմը ժողովուած կեցած էին մեծամեծ ճարտասաններ , բանաստեղծներ , պատկերահաններ ու արձանագործներ , ու ամէն տեսակ գիտութեանց ու արուեստից մէջ երեւելի մարդիկ : Բոլոր Եւրոպա ճանչցաւ իրեն երկայն Թագաւորութեան ժամանակը՝ Թէ Գաղղիացիք անցան ամէն ազգերը , և օրինակ եղան ամենուն նաեւ զանազան գրականութեան մէջ : Սիայն պատմութիւնն է որ քիչ մը ետեւ մնաց . բայց Թատրերգութիւնը այնպիսի փառաւոր վիճակ մը ունեցաւ , որ նմանը ինչուան մեր ատենը ոչ երբեք տեսնուած էր : Լեզուն ու կիրթ ախորժակը այնպիսի կատարելութիւն մը առին որ կարծես Թէ ան դարուն գրագիտութեանը յատուկ նշանը եղան , և ոճոյն բնական ազնուութիւնը ան ատենի մատենագիրներուն սեպհական կնիքն է :

Ութնամյակներու դարուն ատենները սկսաւ իյնալ գրագիտութեան պայծառութիւնը . անոր տեղը սկսաւ փիլիսոփայական ամբարտաւանութիւնը , որ նոյն դարուն վերջերը բոլորովին յայտնուեցաւ : Ի՞նչն գրուածքներու մէջ մտաւ աս ամբարտաւան փիլիսոփայութիւնը , ու ամենուն մտքին տիրեց : Ինչպէս դարուն գեղեցիկ օրինակները թողուցին , ու բոլորովին իրենք զիրենք տուին արուեստակութեան , ու ճարտասանութիւնը իմաստակութեան դարձուցին : Իսկ սանկով կիրթ ախորժակը գնաց , տեղը եկաւ փուճ զուարճախօսութիւն . ընտիր ոճը կորսուեցաւ , տեղը մտաւ իմաստակ ու կտրտած զուրյուածք մը : Իսպախի ապականութեան մեծ պատճառ եղաւ Ֆրանսէնէն համբաւն ու գրուածքները . շատ ջանաց Ռուէն որ աս բանիս դէմը առնէ , բայց ճար չեղաւ : Ինչն դարուն հետ մէկտեղ սկսաւ տեսակ մը բարոյական և ուսումնական խռովութիւն մը , որ ի ուղղովիկոս ժե՛ն բոլոր ատենը քշելէն ետեւ , նոյն դարուն վերջերը ի ուղղովիկոս ժե՛ն ատենը քաղաքական մեծ խռովութիւն դարձաւ :

Ինչ դարուն մէջ Վաղղիացիք մեծամեծ մատենագիրներ ալ ունեցան , բնական գիտութիւններն ալ շատ առաջ գնացին , այնպէս որ լուսաւորեալ դար ըսուեցաւ . միայն թէ աս լոյսը շատ անգամ ծուռ բնազանցութեան խաւարովը մթնեցաւ , և իմաստակներու բազմութենէն փիլիսոփայութիւնը ընկղմեցաւ . ուստի նախապաշարմունքներու կարգը դրուեցան ինչուան աստուածապաշտութեան ու բարոյականին անտարակուսելի ճշմարտութիւնները :

Իսկ աս դարուն մէջ Եւրոպայի իյնալէն ետեւ կրնայ ըսուիլ թէ Վաղղիացւոց լեզուն ու մատենագրութիւնը բոլոր աշխարհք տարածուեցաւ : Եւ ատ երեւելի մատենագիրներ կան հիմա Վաղղիա՝ որոնց անունը ոչ միայն Վաղղիացիք , այլ նաեւ Եւրոպայի ուրիշ ամէն ազգերը պատկառանք կը յիշեն , ու իրենց գրուածքները կը թարգմանեն : Իսկ Վաղղիացւոց հիմնական մատենագրութեանը ամենէն մեծ պարծանքը աս է , որ ուրիշ ամէն ատեններէն աւելի շատ են հիմա բարոյականի ու դաստիարակութեան վերաբերեալ ընտիր գրուածքները :

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՎԻԻԲ ՀԻՐԱԿԱՅ

Դ . Եւրոպայի ծառայողներ :

Ի պարտաւարտ վիճակ հովուապետին Եւրոպայ , ամբառնայր դաւաճանդ դաւարագեղ յերկնաբերձից ի թիկանց կուսէ պսակեալ և ի սաղարթախիտ մայրեաց , որովք հեշտընկալ իմն բազմարան ընծայէր արեւակեզ հովուին և տաժանաբեկ ուղեւորի : Ինչդ յաճախ ի բարձրանալ ականն արեւու յետ արբուցանելոյ զխաշինս իւրեանց ելանէին տուարածականքն՝ տուեալ զանձինս ի զուարճախաւն զրոյցս , ի դիւր հանգստի և ի զնին վայրացն . զի այնպէս ակնապարար են տեսարանք բնութեան ամենայն ուրեք : Եւ ստորոտով իսկ բլրակին ընթանայր մեղմ կարկաջանօք վտակ ականակիտ՝ զարտուղեալ ի մեծէ և ի բացական գետոյ , և որպէս հետաքնին անցաւոր զվայրօքն դեգերեալ , և ոչինչ ի բացեայ անդէն նուազեալ , իբրեւ յակամայս անկեալ յուժոյ , ի գոյն արծաթի ծաւալանայր թաթաքուր ի մարմանդս անդ : Եւ ճարտարին նախահոգ ինամք առ ոտիւք բլրակին յարդարեալ էր լճակ ձեռագործ , աւազան առձեռնապատրաստ յարբուժն խաշանց և ի լոգարան մանկանցն հովուաց . ընդ լիճն ընդ այն անցեալ յաւելուածոյ ջուրցն՝ յառաջ ևս վարէին զգեղեւեալ ըն-